

«Quelcom neix en tota mort...»

D. Sam Abrams

Universitat Oberta de Catalunya

Crític literari i traductor

dsamabrams@telefonica.net

Resum

El poeta, dramaturg, novel·lista, memorialista i traductor Agustí Bartra (Barcelona, 1908-Terrassa, 1982) pot ser considerat la primera i principal baula entre la literatura catalana i l'Alta Modernitat anglesa i nord-americana. Hom troba l'Alta Modernitat de T. S. Eliot, Ezra Pound, William Carlos Williams, Wallace Stevens o de Marianne Moore en la vasta producció literària de Bartra, de tres maneres diferents: com una influència directa en la seva obra original en vers i en prosa, en els mecanismes paratextuals i en les connexions intertextuals pregonament significatives, i en les seves nombroses traduccions. La seva obra pionera, *Una antologia de la lírica nord-americana* (1951), una visió general de la poesia nord-americana, de Walt Whitman fins a Peter Vierick, pot ser considerada el pòrtic català a la poesia nord-americana moderna, l'Alta Modernitat inclosa.

Paraules clau: Bartra, Alta Modernitat, traducció poètica anglès-català.

Abstract

The poet, playwright, novelist, memoirist and translator, Agustí Bartra (Barcelona, 1908-Terrassa, 1982) can be considered the first and foremost link between Catalan literature and English and American High Modernity. The High Modernity of T. S. Eliot, Ezra Pound, William Carlos Williams, Wallace Stevens or Marianne Moore can be seen in three distinct ways in Bartra's vast literary output: as a direct influence on his original work in verse and prose; in paratextual devices and deeply significant intertextual links; and in his numerous translations. His pioneering work, *«Una antologia de la lírica nord-americana»* (1951), a survey of American poetry from Walt Whitman to Peter Vierick, can be considered the Catalan gateway to modern American poetry, High Modernity included.

Key words: Bartra, High Modernity, English-Catalan verse translation.

En un dels moments culminants de «Quetzalcòatl» (1960), el poema èpic més ambiciós d'Agustí Bartra, el déu Tezcatlipoca formula una de les idees centrals del text: «Quelcom mor en tot naixement i quelcom neix en tota mort...». En el fons qui parla en aquests versos és el mateix poeta Bartra, que intentava explicar en clau universal i conceptual la seva pròpia experiència vital, una experiència

terriblement paradoxal i contradictòria. Per exemple, al mig del panorama de derrota i desolació que va experimentar el poeta durant el primer temps del seu exili a França l'any 1939, va conèixer l'amor de la seva vida, l'escriptora Anna Murià. En mig de la devastació, mort i desarrelament de les conseqüències de la guerra naixia una relació que seria absolutament determinant per a la vida i l'obra de Bartra. «Quelcom neix en tota mort...».

A banda de la vida personal del poeta, el vers també es pot aplicar a la carrera literària de l'autor. En definitiva, per molt paradoxal que pugui semblar, la guerra va fer possible que Bartra es realitzés plenament com a autor literari. Abans de la guerra, a Catalunya, Bartra se sentia incòmode amb les opcions estètiques prevalents. Bartra no combregava completament amb el Modernisme, ni el Noucentisme, ni les Avantguardes. Bartra sentia neguits i anhels d'una manera de fer poesia que no existia a la Catalunya de la seva època. Bartra buscava l'Alta Modernitat internacional que existia a Amèrica i la resta d'Europa, però a Catalunya encara no. Justament, Bartra va ser l'introduïdor d'aquesta tendència a la literatura catalana.

A Barcelona Bartra només havia trobat tres referents que el servien, perquè els tres referents, Whitman, Maragall i Rilke, eren clarament antecedents del que seria l'Alta Modernitat internacional que el nostre poeta perseguia, en fos conscient o no. Va ser l'exili que li va permetre entrar plenament en contacte amb l'Alta Modernitat internacional. Altra vegada, de les pèrdues de la guerra i l'exili naixien noves oportunitats. «Quelcom neix en tota mort...». Morien Barcelona i Catalunya, moria la joventut, però naixia amb força la ingent vocació literària del poeta.

En un pròleg a una novel·la de Bartra, «Xabola» (1943), Josep Carner ens dona un petit retrat en miniatura del poeta al final de la Guerra Civil: «Els atzars de la vida militar el duen, les darreres setmanes de la guerra, al sector de la Seu d'Urgell. Passa pel port de Boet amb sarna a la pell i un llibre de Rilke a la motxilla.» De fet, no sé exactament per quin motiu, però Carner va canviar les dades, perquè Bartra duia un exemplar de Maragall «i» Rilke a la motxilla. Armat, com a soldat, amb un fusell i armat, com a poeta, amb Maragall i Rilke, Bartra passa la frontera, camí d'un exili que duraria 30 anys, per afrontar el que ell mateix anomenava «un destí de naixences».

Més tard, el mateix any 39, al camp de concentració d'Argelers, va prendre la determinació de posar la seva vida al servei de la literatura i la cultura. Altra vegada, envoltat de desesperança, malaltia i mort, el poeta tornava a néixer. I ho va celebrar en un famós poema, «La mare sorra», escrit arran d'un retorn a Argelers anys més tard, on Bartra reconeix la seva renaixença en la platja on va viure la dura experiència d'un camp de concentració.

Bartra va passar successivament per tres camps de concentració entre l'hivern i l'estiu de 1939. Va passar per Sant Cebrià, Argelers i Agde, abans de ser alliberat i prendre el camí cap a Roissy-en-Brie, en el municipi de l'Illa de França, on havien anat a parar molts escriptors catalans. Va ser al camp d'Agde on Bartra va prendre contacte directe amb l'Alta Modernitat dels Estats Units i Anglaterra i va néixer un lligam amb aquest moviment que duraria pràcticament tota la vida de l'autor. I aquest lligam es manifestaria en tots els gèneres que va conrear

l'autor: poesia, narrativa (conte i novel·la), teatre, assaig, crítica, memorialisme i traducció en prosa i en vers. Anem a resseguir un exemple ben conegut i ben destacat: la creació del llibre *Una antologia de la lírica nord-americana*.

Al camp de concentració d'Agde Bartra va rebre un petit paquet d'un amic a Londres que contenia un exemplar d'una antologia llegendària, *The Albatross Book of Living Verse* (1933) del poeta, crític i antòleg nord-americà Louis Untermeyer. De fet, el llibre que va arribar d'Anglaterra era una edició més assequible a nivell internacional d'una antologia que el mateix Untermeyer havia publicat un any abans: *The Book of Living Verse, English and American Poetry from the Thirteenth Century to the Present Day*. Aquí, en aquest llibre de butxaca, l'estiu de 1939, Bartra va llegir poetes com Eliot i Frost i Stevens i va decidir fer una antologia de la poesia nord-americana per donar a conèixer aquests poetes als lectors de la seva llengua.

Bartra hauria d'esperar gairebé una dècada per realitzar el projecte que es va prometre que duria a terme. Primer, havia d'exiliar-se a les Amèriques, establint-se definitivament a Mèxic després de passar per la República Dominicana i Cuba. Instal·lat a Ciutat de Mèxic arribaria l'ocasió que esperava Bartra. Un amic seu, el doctor Joan Roure Parella, professor universitari als Estats Units, va recomanar que Bartra demanés una beca de la prestigiosa Fundació John Simon Guggenheim amb seu a Nova York. Roure-Parella era de visita a Mèxic pel Nadal del 1947 i, a més, sabia perfectament que estava al capdavant de la famosa Fundació Guggenheim un home que tenia un coneixement de la cultura catalana, el senyor Henry Allen Moe.

El nostre poeta va demanar la beca el 1947 i se li va concedir el 1948. I al cap d'un any, el 1949, se li va renovar per un any més. Bartra va demanar la beca per a dos projectes de creació literària: primer, la confecció d'una antologia de la lírica nord-americana moderna i, després per l'escriptura de la recreació del mite homèric, «Odisseu». En arribar a Nova York, Bartra es va presentar al despatx del senyor Moe i va ser informat que tenia tota la llibertat artística del món per a fer el que li donava la gana a nivell creatiu. És a dir, no calia en absolut que es limités a realitzar el projecte per al qual havia demanat la beca. Ara bé, Bartra va realitzar el projecte tal com l'havia concebut i així es va publicar *Una antologia de la lírica nord-americana* a Edicions Lletres a Ciutat de Mèxic, l'any 1951 quan Bartra va tornar a instal·lar-se al D. F. després del seu interludi als Estats Units. Podem filar més prim i afirmar que va començar l'antologia a Mèxic l'any 1947 i la va acabar als Estats Units el mes de maig de l'any 1950, i va sortir de la Impremta Grafos la primera edició de l'obra el dia 8 de novembre del 1951.

Ens podem preguntar per què Bartra es va entestar a fer l'antologia si el cap de la fundació que li havia concedit la beca el va eximir de l'obligació. La resposta és múltiple. En primer lloc, tenim les raons personals. Bartra sabia que l'antologia li brindava una ocasió única per a aprofundir en el seu coneixement de l'Alta Modernitat i la poesia nord-americana moderna, una tradició que tenia el màxim interès per a ell com a creador. En segon lloc, trobem les raons artístiques, perquè Bartra sabia que era una ocasió única per aprendre més del seu ofici poètic, seguint fil per randa, literalment, les lliçons dels grans mestres i altres poetes competents. En tercer lloc, tenim les qüestions d'ordre professional, perquè Bartra estava fent-

se un nom com a traductor per no haver de dedicar-se a més feines alienes a la literatura i, evidentment, tenir al seu currículum una antologia general de la poesia nord-americana moderna no era qualsevol cosa. I, finalment, hi ha el tema de la contribució a l'enriquiment de la cultura nacional de Catalunya. Bartra va voler incorporar els grans noms de la poesia nord-americana moderna al patrimoni literari de Catalunya. Per una altra banda, Bartra sempre va estar convençut que el català era una llengua totalment apta per a la creació literària més ambiciosa i sofisticada, i traduir els grans poetes moderns dels Estats Units al català era una bona demostració pràctica. Per una altra banda, cal pensar que Bartra tenia la secreta esperança que la seva antologia seria una injecció de vitalitat i modernitat que ajudaria la poesia del seu país a superar el neo-noucentisme que s'havia apoderat del panorama de la lírica catalana durant l'època de la postguerra. També cal assenyalar que *Una antologia de la lírica nord-americana* era un acte declarat de resistencialisme per part de Bartra. Amb la seva antologia Bartra posava de relleu, de manera irrefutable, la força vital de la cultura catalana i la seva indiscutible supervivència, continuïtat i projecció de cara al futur.

La veritat és que encara ara, exactament 57 anys després de la seva primera edició, *Una antologia de la lírica nord-americana* continua sent una de les propostes de traducció més originals, més ambicioses i més sofisticades de la literatura catalana del segle xx, tant de l'exterior, l'exili, com de l'interior del país. Per això aquesta antologia ha tingut una llarga vida, amb dues edicions en català (1951, 1983), i tres edicions successivament ampliades en castellà (1952, 1959, 1974). De fet, cal confessar que Bartra era un excel·lent antòleg i va crear antologies de tota mena: antologies monogràfiques d'un sol autor, com ara William Blake, Hart Crane o Carl Sandburg; antologies generals com *Una antologia de la lírica nord-americana*; antologies acadèmiques; antologies de gènere com el relat de crim i misteri; antologies temàtiques sobre l'amor, la mort i altres temes.

Però tornant a la nostra antologia, cal dir que és senzillament excepcional. I és excepcional des de molts punts de vista diferents però complementaris. Per exemple, és excepcional pel punt de vista que adopta el mateix antòleg. És un punt de vista doble de la persona que es troba dins i fora de la tradició que està antologant. Per una banda, Bartra, per qüestions d'afinitat intel·lectual i estètica, se sentia molt identificat amb la tradició poètica moderna dels Estats Units. I això fa que visqui i antologui la poesia nord-americana des de dins. Però per l'altra banda, Bartra no podia renunciar a la seva catalanitat i europeïsm, que formaven part de la seva personalitat humana i artística, i per això també mira la poesia nord-americana des de fora.

D'aquí a aquí Bartra és a dins, i d'aquí a aquí és a fora. I aquest doble punt de vista afecta tot el llibre, des del text del pròleg i les notes biobibliogràfiques sobre cada poeta fins al criteri de la tria d'autors i de poemes. Un parell d'exemples ens ajudaran a entendre millor el que acabem de dir. Si preguntem a qualsevol americà que enumeri els poemes més dolents de la llengua de ben segur que acabarà esmentant «Arbres» de Joyce Kilmer. És un poema famosíssim i força dolent que coneix pràcticament tota la gent dels Estats Units. Que Bartra posés aquest poema indica que tenia un coneixement molt íntim de la poesia americana. Fora dels Estats

Units ningú no coneix Joyce Kilmer i el seu poemet més aviat cursi. Després, que apostés per poetes tan europeïtzants com Richard Wilbur i Louise Bogan és una clara indicació que el nostre antòleg no renunciava a les seves arrels culturals sinó que tenyien la seva mirada sobre la tradició poètica dels Estats Units.

Insistim en el tema de la proximitat de Bartra a la poesia nord-americana. Si mirem l'antologia com a conjunt ens adonem de seguida que el nostre poeta tenia una idea molt precisa de les diferents escoles i tendències que dominaven el panorama poètic d'aquells anys, un panorama ben poc conegut a Europa i la resta del món. Estem segurs que si féssim un estudi transversal de la projecció internacional de la poesia nord-americana moderna del segle xx quedariem sorpresos de constatar que Bartra té un paper destacat com un dels primers.

En definitiva, és insòlit el domini que té Bartra de les diferents orientacions artístiques. Baixem al detall. *Una antologia de la lírica nord-americana* inclou mostres significatives de l'Alta Modernitat (T. S. Eliot, Ezra Pound, Marianne Moore), l'experimentalisme (Amy Lowell, E. E. Cummings, William Carlos Williams), de la poesia més tradicional (Sara Teasdale, Elinor Wylie), del postsimbolisme (Archibald MacLeish, Edna St. Vicent Millay), del realisme (Edwin Arlington Robinson, Edgar Lee Masters, Robert Frost), de la poesia popular (Vachel Lindsay, William Rose Benet), de la poesia academicista (John Crowe Ransom, Allen Tate), de la poesia política (Carl Sandburg), de la poesia negra del Harlem Renaissance (Langston Hughes), etc. Impressionant. Es veu claríssim que Bartra va assolir plenament la seva fita d'una antologia plural, coral.

A més, Bartra tenia un gust infal·lible a l'hora de triar els poemes més representatius i més significatius de cada autor. Així apareixen autèntiques icones de la poesia del segle xx com «El carretó vermell» de William Carlos Williams, «Tarda de neu al bosc» de Robert Frost o «La terra eixorca» de T. S. Eliot, que es recull íntegrament amb les notes finals de l'autor i tot.

Paral·lelament, l'antologia de Bartra és excepcional per la seva originalitat. Una originalitat que clarament era fruit de l'extraordinària llibertat intel·lectual i artística que Bartra experimentava a l'exili, una llibertat que segurament no hauria tingut si no fos paradoxalment per la guerra i les seves conseqüències devastadores. Tres exemples puntuals ens bastaran per a constatar l'originalitat de l'enfocament de Bartra. L'antòleg inclou mostres de totes les possibilitats formals del discurs poètic: el vers clàssic rimat, els vers clàssic blanc, el vers lliure, el poema en prosa i la prosa poètica. Aquí es nota la personalitat artística del mateix Bartra, perquè a la seva vasta i extraordinària obra poètica original, de vora d'un miler de pàgines, va assajar totes aquestes formes que acabo d'esmentar. En definitiva, com a antòleg Bartra era estèticament i formalment plural perquè ho era a la seva pròpia obra.

Després, en certs sentits, Bartra anticipa la pròpia tradició nord-americana. És clarament el cas de la inclusió de mostres de la poesia de les tribus dels indis Papago, Shoshona, Hopi i Navajo. La valoració de la poesia popular dels indis de Nord-amèrica és un fenòmen més aviat recent, que data aproximadament dels anys 70. I Bartra ho fa molt abans, a finals dels anys 40. El gust per la poesia dels indis no és una cosa que Bartra podia haver après ni als Estats Units ni a Europa, per descomptat. Exactament el mateix es podria dir de la inclusió del text de tres espi-

rituals negres, tres de molt coneguts. I aquí hem de recordar que la lluita pels drets civils dels negres no va esclatar fins que la llegendària Rosa Parks va ocupar un seient reservat per a blancs a l'autobús de Montgomery, Alabama, el dia 1 de desembre del 1955, cinc anys després que Bartra posés punt final a la seva antologia. És, altra vegada, una manifestació clara de la personalitat de Bartra. Bartra, fill de mare de classe treballadora i de pare d'estirp rural, sempre va sentir una gran estima i solidaritat amb la cultura popular de tots els pobles.

I finalment cal assenyalar que 14 dels 53 poetes triats per Bartra són dones poetes. Si fem estadístiques de les més elementals ens adonem que és aproximadament una quarta part, un vint-i-cinc per cent del total. Això significa que Bartra també va avançar el feminisme literari en deu o quinze anys, ja que el moviment que reivindica l'escriptura de les dones va sorgir al llarg de la dècada dels anys 60 als Estats Units i després es va exportar a la resta del món, començant per la Gran Bretanya, els països del nord d'Europa i el Canadà.

També és excepcional l'antologia de Bartra per l'aposta o proposta de cànon que fa el nostre poeta. Els poetes més representats a l'antologia són Walt Whitman amb una selecció que ocupa 23 pàgines i T. S. Eliot amb una selecció que ocupa 26 pàgines. El raonament de Bartra és claríssim. Whitman representa el primer pas cap a la modernitat poètica i T. S. Eliot representa la plena assumpció de la modernitat poètica. A més, els dos poetes van revolucionar el concepte de la poesia mateixa dins la seva pròpia tradició i arreu del món. En definitiva, Whitman i Eliot són els americans més «universals», sense deixar de ser americans mai. Altra vegada toquem amb l'autor de l'antologia, perquè Bartra volia ser modern, universal i català. I no cal dir que Whitman va ser un referent crucial per al Bartra jove i Eliot va ser potser «el» referent del Bartra madur.

Darrere de Whitman i Eliot vénen Archibald MacLeish i Sandburg, amb 13 pàgines cadascun, Edna St. Vincent Millay amb 11 pàgines, i Robert Frost i Vachel Lindsay amb 9 pàgines tots dos. Tots són poetes excel·lents que estimava Bartra, però no tenen ni l'originalitat ni l'impacte internacional de Whitman i Eliot. Representen tendències i escoles que ja existien a Europa mentre que Whitman i Eliot creen les tendències que encarnen.

Bartra era la personificació perfecta de la figura que T. S. Eliot anomenava el «poeta-crític», és a dir, el poeta que sent la necessitat artística de desenvolupar un discurs teòric que funcioni en paral·lel a la seva obra purament creativa. Bartra era un excel·lent crític literari i va aplicar els seus dots d'exegeta a la literatura de tots els gèneres i totes les èpoques d'una gran diversitat de cultures com ara l'anglesa, la nord-americana, la sudamericana, l'espanyola, la francesa, l'alemanya, l'africana, la mesopotàmica... A *Una antologia de la lírica nord-americana* Bartra va emprar el seu mestratge crític per a crear el pròleg general que encapçala l'obra i les 53 notes biobibliogràfiques que encapçalen les mostres de les obres dels poetes. Per fer la seva feina Bartra va barrejar tendències de diverses escoles de crítica literària com ara l'impressionisme, l'historicisme, el psicologisme, la sociologia, l'estètica i el New Criticism. En aquest sentit, cal dir que altra vegada Bartra posa en marxa el seu pluralisme artístic. El treball crític de Bartra és molt fi, molt penetrant i molt rigorós, i en la majoria dels casos encara actual. Només cal consultar el

pròleg per a comprovar-ho, un pròleg de tres pàgines atapeïdes de text on Bartra defineix perfectament els seus criteris i objectius com a antòleg, i dibuixa perfectament els paràmetres de la història de la poesia nord-americana moderna.

I, evidentment, l'antologia de Bartra és excepcional per la tasca del traductor. Una lectura en profunditat de l'antologia revela una feina artística de primera magnitud en ajustar la veu poètica de Bartra a les particularitats de cadascun dels 53 poetes de la tria. Bartra era un poeta d'una gran personalitat, d'una personalitat molt original i definida, i és impressionant observar com reprimeix la seva personalitat per millor servir els textos que tradueix. En definitiva, Bartra ens serveix un llibre de poemes originals en català, uns poemes que representen fidelment els originals en anglès. El treball de lectura, d'interpretació i de versificació són realment admirables, sobretot si tenim en compte l'allunyament físic i cultural total que existia entre la cultura nord-americana i la cultura catalana en aquells anys entre 1947 i 1950.

I deixeu-nos que puguem acabar de predicar amb un exemple i llegir el poema «Foc i gel» de Robert Frost en la versió de Bartra:

Alguns diuen que el món s'acabarà en foc,
altres diuen que en gel.
Quant a mi, pel que sé sobre desig i anhel,
em decanto a favor dels que parlen de foc.
Però si el món dos cops s'hagués de destruir
jo no podria dir
que d'odi en té tan poc
com per creure que el gel que damunt ens cauria
no bastaria.

Com trasllada Bartra al català els versos irregulars de Frost, les seves rimes subtils, però significatives, les seves distorsions sintàctiques, el seu ritme entre clàssic i modern, el seu to entre dur, pla i irònic. A més, hem de pensar en l'impacte que tindria en l'esperit d'un poeta excombatent i exiliat la lectura d'aquest poema amb el seu discurs implacable sobre l'excés de desig, l'odi i la destructivitat humana. En aquest sentit hem de recordar que Bartra tanca definitivament la seva antologia el mes de maig del 1950 i la guerra de Korea va esclatar el 25 de juny del 1950.